

рекламується мас-медіа, яке фізично існувати не може, адже воно суперечить законам природи.

Таким чином, масова культура – це невід’ємна частина нашого життя, це реальність, якою не можна нехтувати. Тому негативне ставлення до масової культури й вишукування в ній лише недоліків, що досить часто спостерігається у дослідників, не може принести позитивних результатів у вирішенні проблеми підняття рівня масової культури. Звичайно, масова культура робить свій внесок в деградацію суспільства і найбільший її мінус – це апелювання до людських інстинктів: до сексу, насильства та ін. Але тут не можна не погодитися з думкою А. Захарова, який підкреслював: «Очевидно, винна не масова культура сама по собі, а конкретні письменники, кінорежисери, продюсери, журналісти, видавці, які цю культуру «виробляють» і яких необхідно надавати компетентній професійній критиці» [7, с. 13]. Масова культура має позитиви, хоча б у тому, що вона докорінно трансформувала спосіб спілкування людей і суспільство отримало необмежений доступ до будь-якої інформації.

Отже, сучасна масова культура в Україні характеризується швидкими змінами, які відбуваються в процесі трансформації суспільства. Можна говорити про те, що в Україні створилася певна модель поведінки сучасної масової людини – це життя з насолодою та розкішшю, бажання весело й безтурботно проводити дозвілля, піклування про власний комфорт та імідж. Тому в подальшому розвиток масової культури в Україні багато в чому буде залежати від діячів культури

й мистецтва, від державної політики, а також у значній мірі від освіти й виховання молоді. Важливо як у процесі продукування масової культури, так і в процесі її сприйняття навчитися дотримуватися етичних, моральних і правових норм. Сьогодні масова культура як в Україні, так і в світовому цивілізаційному просторі формує сучасну людину та її середовище.

1. Акопян К. З., Захаров А. В., Кагарлицкая С. Я. Массовая культура / К. З. Акопян, А. В. Захаров, С. Я. Кагарлицкая. – М.: Альфа-М, ИНФРА-М, 2004. – 304 с.
2. Безугла Р. І. Гламур: осмислення феномена тілесності / Руслана Іванівна Безугла // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва. – 2011. – № 4. – С. 63–68.
3. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости. Избранные эссе / Вальтер Беньямин. – М.: Медиум, 1996. – 240 с.
4. Биричевская О. Ю. Природа и социальные функции массовой культуры. Автореф. дис... доктора филос. наук: 09.00.11. – Санкт-Петербург, 2006. – 32 с.
5. Виноградова С. М., Мельник Г. С. Психологические последствия демонстрации сцен насилия на телевидении // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 12, Психология. Социология. Педагогика. – 2009. – Выпуск 4. – С. 194–204.
6. Дротянко Л. Г. Масова культура в інформаційному суспільстві / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – 2009. – № 1 (9). – С. 141–144.
7. Захаров А. В. Массовое общество и культура в России: социально-типологический анализ / А. В. Захаров // Вопросы философии. – 2003. – № 9. – С. 3–16.
8. Міщенко Н. Д. Масова культура як предмет філософського аналізу. Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.04 / Харківський державний університет. – Х., 1999. – 20 с.
9. Саенкова Л. П. Массовая культура: эволюция зрелищных форм / Л. П. Саенкова. – Минск: Издательский центр Белорусского государственного университета, 2003. – 123 с.
10. Сторі Дж. Теорія культури та масова культура / Джон Сторі / Переклад з англ. Сергія Савченка. – К.: Акта, 2005. – 356 с.
11. Тэн И. Философия искусства / И. Тэн. – М.: Республика, 1996. – 351 с.

Ірина Алексєєнко

Глобалізаційні процеси і цивілізаційні трансформації як умови самовизначення народів

Сучасна політична теорія зіткнулася з новими реаліями сучасності, які можна розглядати як новий контекст самовизначення народів і націй, якого не знало політичне і правове мислення минулого. У нових умовах геополітичної і стратегічної конфігурації державної політики України потрібне переосмислення ряду фундаментальних політологічних і юридичних категорій, до яких відносяться «право на самовизначення», «державний суверенітет», «автономія і самоврядування».

A modern political theory is faced with new realities of contemporaneity, which can be examined as a new context of self-determination of people and nations, which was not known by political and legal thought of the past. Rethinking of fundamental political and legal categories to which belong «right of self-determination», «state sovereignty», «autonomy and self-government» is needed in the new terms of geopolitical and strategic configuration of public policy of Ukraine.

Сучасна політична теорія зіткнулася з новими реаліями сучасності, які можна розглядати як новий контекст самовизначення народів і націй, якого не знало політичне і правове мислення минулого. У нових умовах геополітичної і стратегічної конфігурації державної політики України потрібне переосмислення ряду фундаментальних політологічних і юридичних категорій, до яких відносяться «право на самовизначення», «державний суверенітет», «автономія і самоврядування».

Сучасний політичний досвід вказує на необхідність створення складних формул для багатонаціональних утворень. Впродовж останніх двох десятиліть у вітчизняному державознавстві сформувався загальне переконання стосовно того, що процеси демократизації в розділених по етнічних лініях суспільства вимагають особливої державно-правової творчості й особливої конфігурації політико-правових інститутів. Традиційні уявлення про формально-правову рівність не придатні для формування влади в багатоетнічному суспільстві, як виявляються не придатними і традиційні інститути і механізми захисту прав людини, що «не працюють» в умовах глобалізації світу і пов'язаної з нею етнократією.

Значно збагачують дослідницьке поле праці таких вчених, як: А. Абашидзе, А. Арешев, І. Блищенко, С. Бабуріна, Ю. Барсегова, Д. Бараташвілі, К. Бекішева, Г. Вельямінова, В. Захарова, Г. Ігнатенко, А. Капустіна, В. Карташкіна, Б. Клименко, Г. Курдюкова, І. Лукашука, Г. Тункіна, У. Альтерматта, Д. Горовіца, Е. Клайна, А. Крістеску, К. Поппера та ін., які присвячені різним формам національного державного будівництва, самовизначенню народів і феномену етнократії в умовах сучасного процесу глобалізації.

Разом з тим, потребує більш детального висвітлення ряд негативних аспектів самовизначення націй, де останнє розглядалося би як один з тих принципів суспільного розвитку, які вимагають перегляду в контексті нових міжнародних політичних і економічних реалій, пов'язаних з процесами розповсюдження ідеології відкритого суспільства і побудовою глобальної демократії.

Варто нагадати, що ще наприкінці XIX ст. був відкинтий «принцип порогу» (принцип розумної достатності й розподілу народів на «історичні й не історичні»), що був ключовим для націоналізму ліберальної епохи. Відтоді теоретично будь-які народності, які вважали себе «націями», могли дома-

гатися права на самовизначення аж до державотворення. Однак на практиці «права народів» були «зарезервовані» для деяких конкретних (європейських) народів і зовсім не були такими всіх інших народів. Адже й справді передбачалося, що надання «варварам» їхніх прав як народам привело б до заперечення індивідуальних прав людини у цих народів. Таким чином, дві системи прав у XIX ст. були поставлені в ситуацію прямого конфлікту. Не було способу, який міг би замирити їх» [4, с. 197], – зазначає І. Валлерстайн.

Засобами практичного обмеження дії універсальних прав людини і прав народів став у XIX ст. колоніалізм і расизм («цивілізаторська місія білої людини»). У першій половині XX ст. у країнах-метрополіях часто зверталися до теми прав людини, щоб заперечити права народів [5, с. 374]. Стверджувалося, що населення колоній – це не справжні народи, а тільки сукупність індивідів, індивідуальні права людини яких можуть бути визнані тоді, коли індивід матиме достатній рівень освіти й засвоїть західний стиль життя, чим доведе, що він досяг статусу «цивілізованої людини». Однак у другій половині XX ст. пригноблені колоніальні народи стали наполягати, і чим далі, тим більше, на користування правами людини й правами народів, які відповідно до доктрини лібералізму теоретично їм належали. Розпочався процес деколонізації, що актуалізував насамперед права народів на самовизначення. «В ході цього процесу по всьому світу знадобилася неймовірна політична мобілізація, яка всюди розбудила політичну свідомість...». І тепер «головна проблема, як стримати поширення вірусу мікронаціоналізму, коли всі малі спільноти прагнуть проголосити себе народами, які мають право на самовизначення» [4, с. 164]. Якщо врахувати, що в сучасному світі налічується близько двохсот держав і 5–7 тис. (залежно від методик підрахунку) етнічних груп [21, р. 2], то послідовна реалізація права на самовизначення приведе до радикального перекроювання політичної карти світу, що, до речі, прогнозується деякими дослідниками. Так, американський географ С. Коен стверджує: «Мине 25–30 років, і кількість держав світу збільшиться відсотків на п'ятдесят. Більше 300 незалежних країн з'явиться на карті світу» [8, с. 30].

Законність й універсальність прав людини і прав народів, як відомо, визнана сьогодні міжнародним співтовариством, однак проголошення цих прав ще не означає, що вони можуть бути застосовані в повному обсязі навіть у ліберальних демократіях. Наприклад, поняття прав людини містить у собі право на свободу пересувань і пошук роботи в будь-якому місці, де вона є. За логікою лібералізму, не повинно бути ні паспортів, ні віз. Однак на практиці країни Заходу охоплює жах від однієї ідеї відкритих кордонів. У 1990-х роках практично всі вони вдалися до жорстких заходів стосовно імміграційної політики. Головним аргументом на користь цього стало те, що вони не можуть брати на себе економічний тягар усього світу. А як же бути з тягарем «цивілізаторської місії», що ще зовсім недавно охоче брали на себе ті ж країни? І як бути з універсальним правом на свободу пересування?

Сьогодні міжнародні правові акти визнають як право народів на самовизначення, так і принцип територіальної цілісності й непорушності післявоєнних кордонів, закріплений, зокрема, у гельсінських угодах. Термін «територіальна цілісність держав» увійшов у практику міжнародних відносин із прийняттям Генеральною Асамблеєю ООН у 1970 р. резолюції 2625 (XXV), яка містила Декларацію принципів міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН

і прийняттям у 1975 р. Заключного акта Гельсінської наради з безпеки й співробітництва в Європі, в якому зафіксовані основні принципи взаємин держав – учасниць наради. Серед «десяти заповідей Гельсінкі»: поряд із принципом поважання прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії й переконань, що дали поштовх до створення Гельсінського правозахисного руху (1976 р.) у соціалістичних країнах, є й принципи непорушності кордонів, територіальної цілісності держав і невтручання у їх внутрішні справи [11, с. 108]. Водночас, до Декларації Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі окремим принципом включене право на самовизначення, яке пізніше дістало підтвердження в документах цього найважливішого європейського органу [2, с. 173].

Очевидно, що між принципом самовизначення народів і гельсінськими принципами непорушності кордонів у Європі є суперечність, що унеможливило одночасне й точне виконання їх. Якщо виходити з того, що в міжнародному праві немає ієрархії принципів, всі вони мають однакову міжнародно-правову силу (а це підтверджує Декларація принципів міжнародного права), то виникає правова колізія за спроб вирішення сецесійних конфліктів, чи то конфлікти між Карабахом й Азербайджаном, Абхазією й Грузією, Чечнею і Росією, Югославією й Косовом (в останньому випадку порушений і принцип невтручання у внутрішні справи суверенної держави). У всіх цих випадках порушується право народів на самовизначення, водночас утворення суверенних Чечні або Абхазії, і возз'єднання Карабаху з Вірменією, а Косова з Албанією порушило б цілісність існуючих держав і, безсумнівно, породило б конфлікти ще більшої інтенсивності. Все це ще раз підтверджує обмеженість концепції національної держави (від неї, як з'ясувалося, лише один крок до концепції етнічно чистої держави), основною суперечністю якої є суперечність між універсалізмом прав людини й партикуляризмом національної держави.

З одного боку, інтереси міжнародної стабільності диктують необхідність мінімізації перекроювання кордонів, з іншого – ніхто не наважується відкрито заперечувати право кожного народу вирішувати свою долю. Чому віддати перевагу – праву народу самому вирішувати свою долю чи принципу територіальної цілісності, якій національній меншості надати статусу суверенної нації, а якій ні, – на практиці рідко вирішується шляхом вибору моральної позиції, здебільшого йдеться про прагматичний інтерес, продиктований горезвісною політичною доцільністю. На жаль, міжнародна політика також далека від торжества моральних принципів, як, утім, і внутрішня.

Після розпаду Радянського Союзу, Югославії, Чехословаччини й об'єднання Німеччини був створений прецедент порушення принципу непорушності кордонів у Європі, закріплених гельсінськими угодами, і він значною мірою втратив раціональний зміст [20, р. 35]. Застосування його, особливо у взаєминах між державами на території колишнього СРСР, може привести до ряду небажаних наслідків. По-перше, консервується існування безлічі територіальних суперечок, які, не знайшовши вирішення, можуть жевріти десятиліттями, потенційно загрожуючи переростанням у відкритий, у тому числі збройний, конфлікт. По-друге, закривається шлях для пошуку компромісних рішень з територіальних проблем, оптимальний з погляду збереження міжнародної й національної стабільності. Однак і відкрите декларування права на переділ кордонів привело б до колосального наростання конфліктності й реальних воєнних зіткнень.

Тому на практиці вибір того або іншого підходу визначається знову ж політичною доцільністю, що неминує призводить до порушення прав людини й національних груп, до не менш гострих етнополітичних конфліктів. Насамперед це проявляється в застосуванні так званих подвійних стандартів у сфері захисту прав людини. Яскравим свідченням цього можуть слугувати міжнародні конфлікти на території колишньої Югославії. Так, у результаті використання ЄС і НАТО подвійних стандартів на користь хорватської й мусульманської частини населення потік сербських біженців (за даними експертів ЄС) з Хорватської Країни становить 500 тис. осіб, з Боснії та Герцеговини – 200 тис. осіб [5, с. 19].

Порушення прав людини, особливо в результаті етнополітичних конфліктів, стало приводом для висування концепції «гуманітарної інтервенції», що спирається, в свою чергу, на концепції «обмеженого суверенітету» й «пріоритету безпеки особистості над безпекою держави». Практичним втіленням такого підходу стали дії НАТО проти Югославії в 1999 р. [14, с. 83]. Справа навіть не в результаті цієї акції, яка виправдовувалася етнічними чистками албанців у Косові, а привела Європу практично до гуманітарної катастрофи – до масових жертв серед мирного населення й нових сотень тисяч біженців, а також практично повного витіснення сербського населення з цього району Союзу Республіки Югославії. Справа в тому, що в міжнародних відносинах був створений небезпечний прецедент. Його теоретичним обґрунтуванням стало змішування двох абсолютно протилежних методологічних підстав: з одного боку, принципів «реалістичної зовнішньої політики», що спирається винятково на силу, з іншого – ліберальної доктрини прав людини, що ставилу традиційно на перше місце моральні й правові принципи і протиставляє їх збройному насильству.

Треба визнати, що юридичного механізму розв'язання суперечностей між зазначеними парами міжнародно-правових принципів не існує. Одні з них реалізуються за рахунок інших, причому щоразу залежно від того, чиї політичні інтереси беруть гору, залежно від співвідношення потенціалів зацікавлених сторін, від конкретної міжнародної ситуації [15, с. 248].

У цьому контексті особливе значення для нашої країни має офіційна позиція адміністрації США і країн Європейського Союзу з питання національного самовизначення народів колишнього Радянського Союзу. Головними для політики США щодо цих територій на просторах колишнього СРСР є п'ять принципів, які були вперше офіційно обнародовані ще в 1991 р.:

- самостійність народів СРСР у вирішенні питання про своє майбутнє;
- зміна кордонів відповідно до закону і мирними засобами;
- поважання до демократії, верховенства закону, результатів вільних виборів;
- забезпечення прав людини, включаючи права національних меншин;
- дотримання норм міжнародного права і міжнародних зобов'язань.

Західноєвропейська позиція була сформульована трохи пізніше. У грудні 1991 р. сесія Ради ЄС у Брюсселі запропонувала так званий брюссельський мінімум з проблеми самовизначення, що містив критерії, відповідність яким забезпечувала б новим державам Східної Європи і колишнім республікам Радянського Союзу дипломатичне визнання з боку країн Європейського співтовариства. Цих критеріїв також п'ять:

– Поважання до вимог Статуту ООН і Гельсінського акта в тій частині, що стосується правової держави, демократії та прав людини;

- гарантії прав національних груп і меншин;
- непорушність кордонів, які можуть бути змінені тільки мирними засобами і зі спільної згоди;
- дотримання міжнародних зобов'язань з питань роззброєння, нерозповсюдження ядерної зброї, безпеки й регіональної стабільності;

– врегулювання всіх питань, пов'язаних з державною спадщиною й регіональними суперечками методами переговорів і арбітражу [3, с. 31–32].

І американські «п'ять принципів», і «брюссельський мінімум» ЄС містять цілий ряд однакових положень – це прихильність до демократичних принципів, мирне врегулювання суперечок, дотримання всіх міжнародних зобов'язань і норм права, гарантії прав людини й національних меншин.

Мабуть, єдина помітна відмінність американської позиції від західноєвропейської полягала в тому, що США визнавали можливість перегляду кордонів, тоді як країни Європейського співтовариства, повністю не виключаючи перегляду кордонів, наголошували на їх незмінності.

В цілому кордони сучасної України сприймаються Заходом як історично остаточні й непорушні, тоді як у світі за підтримки Заходу Еритрея відокремлюється від суверенної Ефіопії, ділиться Боснія, Косове «де-факто» перестає бути частиною Союзу Республіки Югославії і т. д.

Не будемо детально розглядати питання про практичну реалізацію цих вимог самими заявниками – США і Європейським Союзом. Питання поки що в іншому: наскільки сумісними є права людини, права національних меншин і принцип непорушності кордонів?

По-перше, гарантії прав людини припускають гарантію прав осіб незалежно від їхньої національної належності, у тому числі представників національних меншин, тоді як гарантії прав національних меншин (у розумінні гарантії прав колективних) можуть на практиці і не містити гарантій індивідуальних прав особи іншої національності. Тому варто було б особливо наголосити, що права людини є основними порівняно з правами колективними, а не навпаки. Етнополітичні конфлікти по всій Східній Європі й на просторах СНД свідчать про те, що переважна частина національних рухів, які борються за самовизначення, поставила права нації вище прав людини, а гасла прав народів, що самовизначаються, повністю витісняють питання про права представників інших народів.

Досвід останнього десятиліття свідчить, що етнонаціоналісти вбачають у західних концепціях і конвенціях прав людини лише те, що вони хочуть побачити (обіцянку допомоги й солідарність у боротьбі за національне самовизначення), а не всю сукупність ідей і принципів, які в них закладені авторами. Народи вимагають свободи й політичного (державного) самовизначення, щоб бути рівними з іншими, оскільки політична і юридична рівність людей незалежно від їхньої етнічної належності – обов'язкова ознака національної держави. Але вони можуть вимагати свободи й для того, щоб вивіститися над іншими [13, с. 45].

Реалізація на практиці принципу рівності членів нації майже автоматично приводить у цьому випадку до виключення «етнічно-далеких» з її складу і відмови надати їм «громадянство» та ін. У свою чергу їхній статус «не громадян» або «громадян другого сорту» не передбачає й рівності у правах. Тому що все, що лежить по той бік

поняття «нації» – чуже або навіть вороже. Надання мовам титульних національностей державного статусу на всьому пострадянському просторі, як і ряд інших дискримінаційних заходів, практично заблокувало доступ нетитульного населення в «коридори влади» і сприяло досягненню форсованої «неокоренізації» апаратів управління й становлення етнократичних режимів. У результаті після невдалої спроби створення інтернаціональної (загальнонародної) держави на базі заперечення («проскакування» стадії) національної держави народи колишнього СРСР, намагаючись побудувати її сьогодні, мають феномен етнократичної держави.

По-друге, це створює серйозні труднощі прив'язування прав національних меншин до визнання непорушності існуючих кордонів. Кордони історично є надзвичайно рухливими, тому постає запитання: які з них вважати основними: державні чи адміністративні, які сьогодні стали міждержавними? Історичні чи сучасні? Державні кордони дуже часто встановлювалися довільно, з урахуванням конкретно-історичного співвідношення сил між державами. Це стосується кордонів між Сербією й Хорватією, Сербією й Косовом, Азербайджаном і Вірменією, Україною і Росією, Росією й практично усіма колишніми республіками СРСР і т. д. Причому «зіткнення «історичних» прав народів виявилось ще більш небезпечним для справи миру, ніж конфлікт їх «природних» прав» [18, р. 37]. Кожен народ, що самовизначається, вимагає розширення своєї території до кордонів періоду його найбільшої експансії, які зовсім не відповідали історичним і етнічним змінам, що відішли в минуле. Деякі території в різні історичні епохи входили до сфери впливу різних народів, і тепер кожний із цих народів висуває претензії на ці території. «Недавній конфлікт між сербами й албанцями навколо Косова є екстремальним і тому особливо наочним прикладом прояву влади суспільних історичних образів», – зазначає С. Мертес.

«...У Косові зіткнулися інтереси двох народів, які споконвіку проживали в ситуації змінного панування. Реальній громадянській війні передувала ментальна «війна спогадів», яка сягає глибокого минулого аж 1389 р. (битва на Косовому полі), і далі. Будь-які спроби спинити цей конфлікт за допомогою, здавалося б, раціональних переконань на користь тих або інших споконвічних «прав» щодо спірної території, були й залишаються безрезультатними. Минуле можна перебороти тільки спільним, вольовим рішенням конфліктуючих сторін мирно співіснувати сьогодні й у майбутньому. Це легко сказати і важко зробити» [7, с. 39]. У цілому «Косово, Східний Тимор і Чечня є ілюстрацією того, що успіх стратегії вирішення етнічних конфліктів залежить від того, чи приймаються повстанцями пропонувані компромісні ідеї» [19, р. 64], або їх нова національна ідентичність стане цінністю, яка знецінює саме життя в традиційних політичному й культурному контекстах.

По-третє, потрібно враховувати й міжнародний (цивілізаційний) контекст сучасних етнічних конфліктів. Якщо вони відбуваються на кордонах цивілізацій (Боснія, Косово, Чечня, Афганістан, Палестина та ін.), то цивілізаційна належність учасників зіткнень гарантує їм симпатії й підтримку сил глобального масштабу, що в свою чергу «...стимулює рішучість, фанатичну жертвовність і масовий порив сил, які вступили в боротьбу» [9, с. 184]. Тільки конфесійна спільність і традиційна орієнтація на Захід (стандартне кліше хорватського націоналізму: «Хорватія останній оборонний рубіж європейської цивілізації на Балканах»), можуть пояснити те, чим керувалися ФРН та деякі інші західноєвропейські країни,

які ще до початку воєнних дій між Белградом і Загребом, стали демонструвати готовність визнати незалежність католицьких Словенії й Хорватії. Саме ця обставина багато в чому визначила орієнтацію хорватів не на діалог і пошук компромісу з Белградом з питання самовизначення сербської меншини в Хорватії (створення сербської автономії), а на політичну й воєнно-технічну підтримку Заходу у війні із Сербією, яка забрала тисячі життів. Це пояснює й упереджене ставлення Заходу до Сербії, яка для нього априорі є агресором і єдиною винуватицею югославської кризи [16, р. 65]. Навіть набуття чинності 1 лютого 1998 р. прийнятою Радою Європи Рамковою конвенцією про захист національних меншин, що є першим загальноєвропейським юридично зобов'язуючим актом, спрямованим на захист національних меншин і визнання їхніх прав, яким би важливим і необхідним не був цей крок, не вирішує питання, яке випирається в більш масштабну проблему практичної координації й забезпечення рівноправності всіх етнічних груп поза залежністю від їхнього статусу в етнонаціональній ієрархії загальної для них держави і цивілізаційної належності. Як задовольнити національні прагнення, не руйнуючи при цьому цілісності держави, створити (зберегти) загальнонаціональну ідентичність за одночасного збереження етнокультурного різноманіття й ідентичності населення країни – ці завдання залишаються поки що нерозв'язаними світовим співтовариством.

«Національна держава» – категорія європейської історії, західної цивілізації, й існують певні сумніви в її універсальності, тим більше, що секулярна національна держава західного звірця ніде по-справжньому не функціонує за межами Європи й Америки. Проте це нічого поки що не змінює. «Більш як протягом 300 років, – пише Д. Елазар, – політичні зусилля європейської цивілізації, як і країн, що перебували в сфері впливу цієї цивілізації, були спрямовані на створення національних політично-суверенних держав, і дуже часто створені за допомогою цих зусиль держави в результаті виявлялися відокремленими від народів, яким вони призначені служити» [17, р. 10]. Дійсно, існування національних меншин суперечить логіці національної держави, мета якої – єдиний народ, один уряд і єдина територія, оскільки культурна гомогенність, як передбачається, сприяє безпеці й стабільності держави. «У процесі свого розвитку, – зазначає далі Д. Елазар, – національна держава часто стає державою громадян, де кожна людина є громадянином, і при цьому не повинен мати ніякої іншої колективної ідентичності, крім належності до офіційних націй» [17, р. 11].

Відповідно до концепції національної держави задля повної національної інтеграції етнічних меншин, що проживають в її межах, в ідеалі повинні прийняти культуру домінуючої етнічної групи як свою власну, політичні інститути держави повинні мати для них те ж значення, що й для «титульної» етнічної спільності. Однак доти, доки етнічні меншини продовжують зберігати власну ідентичність, очікувати цього було б нереально. Допоки існують етнічні меншини, їхні члени можуть підкорятися нормам, які встановлює держава, водночас вони наврод чи ідентифікуватимуть себе з тією державою, в межах якої вони перебувають; особливо, якщо це відбулося недавно і / або «не цілком добровільно». Треба враховувати й ту обставину, що політичними, соціально-економічними й культурними засобами держава може не тільки розв'язувати національні проблеми, а й конструювати нові меншості, підсилювати, з одного боку, їхню дискримінацію, а з іншого – їхнє праг-

нення до самоізоляції або виходу з даного політичного співтовариства. «Національна свобода самоцінна, спроби протиставити демократію самовизначенню народів – лише політична гра, спрямована проти свободи під пристойним приводом боротьби за демократію. Коли є національна свобода, державний лад може бути демократичним або авторитарним, але коли немає свободи, то демократії не може бути в принципі» [10, с. 37].

Така позиція, очевидно, пояснюється тим, що сучасний світовий порядок складався на основі ідей модерну, а серед них ключовою є ідея нації як носія прогресу й головного суб'єкта історії. Таким чином, незважаючи навіть на те, що кордони понад 90 % незалежних держав сьогодні не збігаються з відповідними їм націями, концепція національної держави, як і раніше, домінує в сучасну епоху глобалізації.

Парадокс полягає і в тому, що повсюдне зростання націоналізму відбувається сьогодні в рамках формування наднаціональної світової реальності. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. – час розгортання процесів глобалізації – розширення, поглиблення швидкості й інтенсивності економічних, культурних і фінансових зв'язків у всьому світі. Глобальне співтовариство, що виникає на наших очах, змінює світ радикальніше, ніж усі соціальні новації й наукові прориви минулих століть. Потужні транснаціональні сили перемищують сьогодні фінанси, технології, капітал, незважаючи на національні кордони, причому в постійно зростаючих масштабах. У цих умовах деякі дослідники заговорили про кризу і навіть «зникнення» національної держави. «...У західній частині континенту уже втілилася в реальність ідея європейської інтеграції, – пише М. Хрох. – Форма, якої ця інтеграція може набути, зрозуміло, залишається досить спірною, оскільки конституційне майбутнє ЄС визначають сьогодні дві суперечливі тенденції: одна до того, щоб Європа стала континентом для громадян незалежно від їхньої етнічної належності, а інша міцно тримає її в лещатах уявлень про традиційні етнічні розбіжності й веде до створення в Європі єдності окремих націй-держав» [12, с. 141]. Проте інтернаціональне «громадянське суспільство» тут уже явно переобтяжене перегородками, створеними національними державами.

Як указує Б. Андерсон у вступі до чергового видання своєї відомої книги «Кінець епохи націоналізму», який так довго пророкували, до цього ще дуже й дуже далеко. Бути нацією – це, по суті, найбільша універсальна легітимна цінність у політичному житті нашого часу. Але якщо самі факти зрозумілі, то їх пояснення залишається предметом дискусії [1, с. 27]. Тому можна впевнено стверджувати, що ще довго не зникне й не втратить своєї актуальності проблема руху за самовизначення, як і проблема пошуку органічного поєднання прав суверенних держав, національних груп і прав людини.

Водночас «потрібно мати інтелектуальну чесність і моральну силу, щоб порушити питання про вартість процесу самовизначення націй Землі, й, головне, для людини, – пишуть В. Лукін і А. Уткін, – з трагічним досвідом зростає розуміння того, що перемога принципу самовизначення над конституційно-ідейною підставою державності породжує дивовижний потенціал конфліктів. Орієнтація на принцип самовизначення небезпечна для світу в цілому і для Європи зокрема, особливо для Східної Європи, що нестабільно модернізується. ...У сучасному динамічному світі ті, хто беззастережно веде боротьбу за самовизначення за всяку ціну, підривають потенціал

демократичного розвитку в нових незалежних країнах і ставлять під загрозу основи народовладдя в демократичних державах. Настав час відмовити у моральному схваленні більшості з них і побачити в них те, чим вони, власне, і є – деструктивну силу. ...Щоб світове співтовариство не поринуло в безодню національної стервозності, варто поставити права людини, громадянина вище прав схильних до фанатизму групи, клану, роду» [6, с. 118–119]. У державах, які поважають права людини (визнання яких стає сьогодні дійсно глобальною ідеологією), національна належність повинна мати культурну, а не політичну значущість, оскільки «суб'єктом політичного суверенітету є не який-небудь один «етнос», а «демос» у цілому – люди, що належать до різних етнічних груп, які живуть у формулюючій територіальну цілісність державі» [22, р. 19].

Тому органічне поєднання колективних прав національностей і меншин у багатонаціональному, полікультурному суспільстві з захищеними державою правами індивідів є, скоріше, найменш конфліктогенним способом артикуляції демократичної політики, не орієнтованої на створення нації-держави.

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества: Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. – М.: Практикс, 2001. – 137 с.
2. Аречага Х. Современное международное право / Х. Аречага. – М.: Прогресс, 1983. – 269 с.
3. Богатуров А. Д., Косолапов Н. А., Хрусталева М. А. Очерки теории и политического анализа международных отношений / А. Д. Богатуров, Н. А. Косолапов, М. А. Хрусталева. – М.: Научно-обозревателный форум по международным отношениям, 2002. – 384 с.
4. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб.: Экономика, 2001. – 238 с.
5. Кувалдин В. Югославский кризис и внешнеполитическая стратегия России / В. Кувалдин // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 9. – С. 18–33.
6. Лукин В. П., Уткин А. И. Россия и Запад: Общность или отчуждение? / В. П. Лукин, А. И. Уткин. – М.: Инфра-М, 1995. – 212 с.
7. Мертез С. Немецкие вопросы – европейские ответы / С. Мертез. – М.: ИГП РАН, 2001. – 140 с.
8. Митрофанов А. АнтиНАТО. Новая идея российской геополитики, тактика и стратегия на современном этапе: Доклад / А. Митрофанов. – М.: Логос, 1997. – 140 с.
9. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление / А. И. Уткин. – М.: Логос, 2001. – 254 с.
10. Хаким Р. Сумерки империи: К вопросу о нации и государстве / Р. Хаким. – Казань: Истина, 1993. – 217 с.
11. Хельсинский документ. Вызов времен и перемен. От 10 июля 1992 г. // Права человека: Сборник международно-правовых документов. – Мн.: Белфранс, 1999. – 329 с.
12. Хрох М. От национальных движений к сформировавшейся нации / М. Хрох // Нации и национализм. – М.: Радуга, 2002. – 164 с.
13. Чаттерджи П. Воображаемые сообщества: кто их воображает? / П. Чаттерджи // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. / Пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – М.: Практикс, 2002. – 246 с.
14. Черниченко С. Операция НАТО в Югославии и международное право / С. Черниченко // Международная жизнь. – 1999. – № 11. – С. 83–122.
15. Энциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / А. Энциони / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Ладомир, 2004. – 348 с.
16. Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy / Ed. Jon Pierre. – Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 2000. – 172 p.
17. Elazar D. J., ed., Federal Systems of the World: A Handbook of Federal, Confederal and Autonomy Arrangements. Essex, 1991. – 341 p.
18. Glover J. Nations, Identity and Conflict // The Morality of Nationalism. – New York: Oxford University Press, 1997. – 195 p.
19. Gurr T. Ethnic Warfare in the Wane // Foreign Affairs. – 2000. – № 41. – P. 56–89.
20. Monlack G. The Geopolitics of NATO Enlargement // International dialogue. – 1999. – № 1. – P. 30–47.
21. Stavenhagen R. Ethnic Conflicts and Nation-State. – L.: The Guilford Press, 1996. – 203 p.
22. Volf M. When the unclean spirit leaves. The Task of East European Churches after the 1989 revolution // Occasional papers on religion in Eastern Europe. – Princeton, 1991 – Vol. 11, № 1. – P. 10–29.